

UOT 37.0

İradə Böyükağa qızı Əmirəliyeva

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı elmi işçisi

<https://orcid.org/0000-0002-3319-7466>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6445667>

ANTON SEMYONOVİÇ MAKARENKONUN TƏRBİYƏYƏ DAİR FİKİRLƏRİ

Ирада Боюкага гызы Амиралиева

доктор философии по педагогике

ведущий научный сотрудник Института Образования

Азербайджанской Республики

МЫСЛИ АНТОНА СЕМЁНОВИЧА МАКАРЕНКО О ВОСПИТАНИИ

Irada Boyukagha Amiraliyeva

doctor of philosophy in pedagogy

leading scientific worker at the

Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

THOUGHTS OF ANTON SEMYONOVICH MAKARENKO ON THE UPBRINGING

Xülasə. Məqalədə A.S. Makarenkonun tərbiyəyə dair nəzəri fikirləri diqqətə çatdırılır. Məlum olduğu kimi, Makarenko XX əsrin 20-39-cu illərində uşaq və yeniyetmələrdən ibarət qanunpozan uşaqlar və yeniyetmə koloniyasında, sonralar kommunasında işləmişdi. O, buradakı iş təcrübəsinə əsasən tərbiyə nəzəriyyə-sini formalaşdırmışdır. Məqalədə tərbiyənin məqsədinə, tərbiyə işində müəllimin və valideynin oynadığı ro-la, tərbiyənin prinsiplərinə, düzgün tərbiyənin şərtlərinə dair fikirlərinə müraciət olunur.

Açar sözlər: *tərbiyə, tərbiyəvi fikirlər, tərbiyənin məqsədi, qanunpozan uşaqlar, qanunpozan uşaqların tərbiyəsi*

Резюме. В статье рассматриваются теоретические взгляды А.С. Макаренко на воспитание. Как известно, Макаренко в 20-39 годах XX века работал в колонии, а позднее и в коммуне для детей- и подростков-правонарушителей. На основе своего опыта он сформировал теорию воспитания. Статья затрагивает его мысли о целях воспитания, роли учителей и родителей в воспитании, принципах и условиях правильного воспитания.

Ключевые слова: *воспитание, воспитательные идеи, цель воспитания, дети-правонарушители, воспитание детей-правонарушителей.*

Summary. The article discusses the theoretical views of A.S. Makarenko about upbringing. Makarenko notoriously worked in a colony, and later in a commune for child and adolescent offenders between 1920 and 1939. He formed the theory of upbringing based on his experience there. The article draws attention to his views on the purpose of upbringing, the role of teachers and parents in upbringing, the principles and the conditions for proper upbringing.

Key words: *upbringing, upbringing ideas, purpose of upbringing, child offenders, upbringing of child offenders*

A.S. Makarenko 13 mart 1888-ci ildə Xarkov quberniyasının Suma vilayətinin Belopolye kəndində dünyaya gəlmiş, 1939-cu il aprelin 1-də ürək çatışmazlığından dünyasını dəyişmişdir.

Poltava Müəllimlər İnstitutunu qızıl medalla başa vuran Anton Semyonoviç pedaqoji fəaliyyəti-nə Kryukova ibtidai məktəb müfəttişi kimi baş-lamışdır. 1920-ci ildə davranışı qüsurlu, qanun

pozan uşaq və yeniyetmələrdən ibarət koloniyada fəaliyyətini davam etdirmişdir. Sonralar haqqında danışılan koloniyaya Kuryajdakı koloniyaya ilə birləşdirilmiş, koloniyaya Kuryajya köçürülmüşdür.

Koloniyaların birləşdirilməsi nəticəsində Kuryaj koloniyasında artıq 430 yeniyetmə oldu. Makarenko çətin şəraitdə olsa da, qanunpozan uşaqlarla səmərəli təlim-tərbiyə işləri aparmağa nail olurdu.

Bir neçə il sonra Ukrayna çəkistləri Dzerjinskinin xatirəsini əbədləşdirmək məqsədilə bir kommuna yaratdılar. Kommunaya F.E. Dzerjinskinin adı verildi. Ona rəhbərlik də A.S. Makarenkoya tapşırıldı. O, koloniyada və kommunada uşaq və yeniyetmələrin tərbiyəsi və yenidəntərbiyəsi ilə məşğul olurdu. Bunun nəticəsi idi ki, kommunada möhkəm uşaq kollektivi yaranmışdı. Sonralar A.S. Makarenkonun tərbiyəvi təsirləri ilə nümunəvi davranışa yiyələnmiş şəxslər cəmiyyətdə layiqli yerlər tutdular.

Anton Semyonoviç ömrünü qanunpozan uşaqların tərbiyəsi məsələlərinə, onların həyatın fərəhli yolların çıxması uğrunda çalışan tərbiyəşünas müəllim olub. Əsərləri özünün iş təcrübəsinə aid idi ki, hər bir şəxs, valideyn, tədqiqatçı, müəllim, pedaqoji peşə sahibi o zamanlar da, indinin özündə də böyük pedaqoqun tərbiyəvi fikirlərindən faydalana bilər.

Makarenko ilk növbədə tərbiyə və təlim işləri ilə məşğul olacaq və olan şəxslərin özlərindən tərbiyəlilik, pedaqoji səriştəlilik tələb edirdi.

“Uşaq həyatın gülüdür!” Anton Semyonoviç valideynlərin, hətta bəzi pedaqoqların da belə fikirləşdiklərini görüb onları xəbərdar edirdi: “Ayaqüstü mühakimə edən sentimental adamlar bu gözəl sözlərin mənası üzərində düşünmək üçün özlərinə zəhmət vermirlər. Onların fikrincə, madam ki, söhbət güldən gedir, demək ona ancaq tamaşa etmək, valeh olmaq, onu ancaq əzizləmək, qoxulamaq, ah çəkmək lazımdır (1, s. 24).

Makarenkonun qənaətcinə, uşaqları yalnız əzizləmək, yalnız qayğı və nəvazişlə əhatə etmək, ona, necə deyirlər “güldən ağır” söz demək azdır. Uşaq və yeniyetmələrə tələblər də vermək lazımdır. Yoxsa o, korlana bilər, davranış və rəftarı başqalarından ötrü zərərli ola bilər. Diqqət yetirək: “Həyatın güllərinə” məhz bağbanın öz sevimli ağacına bəslədiyi münasibət tərifi ilə yanaşmaq lazımdır. ...Ona görə güllərin üstünə təkə aludəçilik və öpüslərlə atılmayın,

əlinizə bel, qayçı, susəpən alın, nərdivan götürün, bağınızda zərərli qurd əmələ gəlsə, göy daş məhlulu tapın. Qorxmayın, bir az dərman səpin, qoy hətta güllərin bundan bir qədər xoşu gəlməsin” (1, s. 24).

A.S. Makarenko pedaqoji peşə sahiblərinin və ata-anaların ilk növbədə tərbiyənin məqsədini aydın təsəvvür etmələrini vacib sayırdı. Bu baxımdan onun “Tərbiyənin məqsədi” məqaləsi səciyyəvidir. Həmin məqalədə deyilir: “Biz məktəblərimizdə cəmiyyətin fəal və sağlam məfkurəli üzvlərini yetişdirməliyik, belə ki, bizim tərbiyə etdiyimiz adamlar həmişə, öz həyatlarının hər anında şəxsi hərəkətləri üçün tərəddüd etmədən düzgün meyar tapa bilməli və eyni zamanda başqalarından da düzgün davranmağı tələb etməyə qadir olmalıyıq” (1, s. 22).

Anton Semyonoviçin tərbiyə sistemində bir “səciyyə tərbiyəsi” anlayışı, məsələsi var. Nədir səciyyə tərbiyəsi? Böyük pedaqoqa müraciət edək. Makarenko yazırdı: “Bəzən səciyyə tərbiyəsinə diqqət verilsə də, bu diqqətin istiqaməti düzgün olmur. ... Biz gözləyirik ki, şagird bu və ya başqa bir pis hərəkət etsin, sonra onu tərbiyə etməyə başlayaq. Təqsiri olmayan şagird bizi maraqlandırmır – onun hansı istiqamətdə irəlilədiyini, onun zahirən qaydalı görünən varlığında nə cür səciyyə inkişaf etdiyini biz bilmirik və onu öyrənilməyi bacarmırıq. “Yerə baxan sakit adamlar”, “müqəddəs” simalı adamlar, pul yığanlar, hər şəraitə uyğunlaşanlar, maymaqlar, əməzəklər, əzilib-büzülənlər, müftəxorlar, adamdan qaçanlar, əzbərçilər və bu kimi başqa yayılmış səciyyə tipləri bizim pedaqoji qayğımızdan kənar qalır” (1, s. 84).

Tamamilə düzgün qənaətlərdir. Makarenkonun da təsdiqlədiyi kimi, bir çox hallarda nadinələr və intizamı pozanlar deyil, məhz sakit, dinməz, qaraqabaq şəxslər böyüyüb ziyanlı ünsürlər olurlar. Tərbiyə işinin mürəkkəbliyi, çətinliyi də məhz buradadır.

A.S. Makarenko pedaqoji peşə sahibinin, müəllimin şəxsiyyətinə yüksək tələblər verir, onların bir sıra keyfiyyətlərə (müəllim nikbin, gümrah olmalı, öz enerjisi, qətiyyət və inadkarlığı ilə fərqlənməli, uşaqları sevməli və eyni zamanda onlara qarşı tələbkar olmalıdır”) yiyələnmələrini əhəmiyyətli və zəruri hesab edirdi.

Böyük pedaqoqun düzgün düşünməsinə görə, uşağın sonrakı taleyi, gələcəyi, tərbiyəsi

müəllimdən, valideyndən, tərbiyəçidən çox ası-
lıdır. O, qanunpozan uşaq və yeniyetmələrlə
apardığı tərbiyə-təlim işlərindən belə bir qənaətə
gəlmişdi: "Mən də uşaqlıqda eyni vəziyyətə
düşsəydim, onlar kimi olardım. Küçəyə atılmış
köməksiz hər bir normal uşaq, cəmiyyətdən kol-
lektivdən, dostlardan məhrum olmuş, əsəbləri
sarsılmış, təcrübəsi və perspektivi olmayan hər
bir normal uşaq özünü onlar kimi aparacaqdır".

Ona görə Anton Semyonoviç inanırdı və
əmin idi ki, əslində qanunpozan uşaqlar mövcud
deyildir, daxili aləmi ondan (*Makarenkonun
özündən – İ.Ə.*) daha zəngin olan, istedadlı, qa-
biliyyətli, xoşbəxt həyat sürməyə və qurub-ya-
ratmağa qadir olan şəxslər vardır.

Makarenko düzgün adətlərin tərbiyə olun-
masına xüsusi fikir verirdi. Onun fikrincə, tərbi-
yə işləri ilə olan məşğul şəxslərin vəzifəsi "tək-
cə davranış məsələlərinə düzgün, düşüncəli mü-
nasibət tərbiyə etmək deyil, həm də düzgün
adətlər tərbiyə etməkdir, yəni biz özümüzə elə
adətlər tərbiyə etməliyik ki, oturub düşündük-
dən sonra yox, başqa cürə edə bilmədiyimiz
üçün, məhz belə adət etdiyimiz üçün düzgün hər-
rəkət edək" (1, s. 49).

Bəzən böyükələr də, uşaq və yeniyetmələr,
gənclər də fikirləşirlər ki, insanda, lap onların
özlərində müsbət cəhətlərlə yanaşı bəzən xoşa-
gəlməz hallar, hərəkətlər, qüsurlu davranış və
rəftar tərzi də ola bilər. Müqəvva deyillər ki,
yalnız müsbət keyfiyyətlərin, əlamətlərin daşığı-
cıları olsunlar.

Anton Semyonoviç belə düşüncə tərzi ilə
razılaşmır, bu xüsusda yazırdı: "Bu yayılmış fi-
kirdir ki, insanın həm ləyaqətli, həm də nöqsanlı
cəhətləri olmalıdır. Bu cür fikirləşərək yaşamaq
bir qədər "rahat" olur: ləyaqətlərim də var, qüsurlarım da var. Sonra insan özünə təsəlli verməyə
başlayır: qüsurlar olmasaydı, insan yox, sxem
əmələ gələrdi. Əlvanlıq üçün qüsurlar olmalıdır.

Lakin nədən ötrü, nəyin xatirinə mütləq qü-
surlar olmalıdır? Hərgah sizin iyirmi ləyaqətiniz
və on qüsurunuz varsa, biz sizdən əl çəkməməli-
yik: bəs nə üçün sizin 10 qüsurunuz var? Rədd
olsun beşi. Beş qüsür qalanda – rədd olsun ikisi,
qoy üçü qalsın. Ümumiyyətlə, insandan tələb et-
mək, tələb etmək, tələb etmək lazımdır! Hər bir
adam özündən də tələb etməlidir" (1, s. 51).

Tərbiyə işinin düzgün və səmərəli aparıl-
masından ötrü müəllim, yaxud valideyn tərbiyə-

nin təcrübədə sınılanmış metodlarından bəhrə-
lənməli, bir sıra prinsipləri öz fəaliyyətində rəh-
bər tutmalıdır. Bu mənada A.S. Makarenko
"Uşaqı tərbiyə etmək nə deməkdir" məqaləsində
tərbiyənin prinsiplərinə də öz münasibətini bil-
dirmişdir. Diqqət yetirək: "1) hörmət və tələb-
karlıq; 2) səmimiyyət və açıqürəkliklik; 3) prinsipi-
allıq; 4) qayğı və diqqət, uşağı bilmək; 5) təm-
rin; 6) insanı möhkəmlətmək; 7) əmək; 8) kol-
lektiv; 9) ailə, ilk uşaqlıq, sevginin miqdarı və
sərtliyinin həddi; 10) uşaq sevinci, oyun; 11) cə-
za və mükafat" (1, s. 87).

A.S. Makarenko digər fənlərlə yanaşı xü-
susi tərbiyə fənnini keçilməsini də məqsəduy-
ğun sayırdı. Maraqlı fikirdir. Müasir məktəbdə
davranış qaydalarını özündə əks etdirən bir fən-
nin tədris olunması səmərəli olardı. Həyat bilgi-
si fənni bu və ya digər dərəcədə belə bir fənni
əvəz edir. Şagirdlər cəmiyyətdə, ailədə, küçədə,
ictimai yerlərdə özünüaparma qaydalarını öyrə-
nir və onlara əməl edirlər.

Anton Semyonoviç pedaqoji prosesin mən-
tiqinə də aydınlıq gətirmişdir. "Pedaqoji məntiq"
məqaləsində bu barədə deyirdi: "Pedaqoji prosesin
məntiqi necə olmalıdır? Hər şeydən əvvəl o, axıra-
dək məqsədə uyğun olmalıdır. Demək, heç bir
şablonun təsirinə yol vermək mümkün deyildir.
Heç bir qüsursuz vasitə yoxdur və mütləq qüsurlu
olan vasitə də yoxdur. Müxtəlif şərtlərdən , za-
mandan, şəxsiyyətin və kollektivin xüsusiyyətlə-
rindən, icraçıların istedad və hazırlığından, ən
yaxşı məqsədlərdən, istifadə edilmir. Şəraitdən
asılı olaraq bu və ya başqa bir vasitənin tətbiq
edilmə dərəcəsi tam ümumi vasitə dərəcəsinədək
yüksəle bilər, yaxud tamamilə inkar olunan vasitə
dərəcəsinədək azala bilər" (1, s. 100-101).

Deyilənlərdə həqiqət vardır.

Problemin aktuallığı. A.S. Makarenko tərbi-
yə nəzəriyyəsinə dair qiymətli fikirlər söyləməklə,
bu işin sistemini hazırlamaqla bağlı, eyni zamanda
qanunpozan uşaq və yeniyetmələr koloniya və kom-
munasında işləmiş, praktik fəaliyyət göstərmişdir.
Başqa sözlə, iş təcrübəsindən çıxış edərək tərbiyə
nəzəriyyəsinə formalaşdırmışdır.

Problemin yeniliyi. A.S. Makarenkonun tərbi-
yəyə dair nəzəri fikirləri diqqət mərkəzinə gətirilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən
doktorant və dissertantlar, magistrantlar və gənc təd-
qiqatçılar bəhrələne bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. A.S. Makarenko. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: “Azərbaycan məktəbi” jurnalının nəşri, 1950.

E-mail: amiraliyeva_i@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Redaksiyaya daxil olub: 23.01.2021.